

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
BÖLCSESZET ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
SZEGED

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZAT

Áruló vagy patrióta? **Ivan Mazepa árulásának kérdése**

Készítette: Gubény Viktor Zoltán
Történelem MA

Neptun kód: GXM0BF

Témavezető: Dr. Varga Beáta
Tanszékvezető egyetemi docens

2024

Tartalomjegyzék

1. Bevezetés	3
2. Mazepa megítélése a historiográfiában	3
3. Ivan Mazepa életútja a hetmanságig	8
4. Ivan Mazepa orosz cárhoz lojális időszaka (1687-1708)	11
4.1. Belső reformok	11
4.2. Petrik felkelés	14
4.3. Palij felkelés	15
4.4. Vádak Mazepa ellen	18
5. Ivan Mazepa svédpárti időszaka (1708-1709)	19
5.1. I Péter és Mazepa propaganda hadjárata	24
5.2. Poltavai csata	26
6. Megtorlás	30
7. Befejezés	31
8. Bibliográfia	33

1. Bevezetés

Dolgozatom témája Ivan Mazepa, akinek neve és élete az orosz és ukrán kutatók számára ismert, de, a magyar történészek körében kevésbé kutatott téma.¹ Mazepa átállása 1708-ban svéd oldalra nemcsak Oroszországra és Ukrajnára volt nagy hatással, hanem az egész kelet-közép-európai régióra is. Munkámat azzal a céllal írtam, hogy bemutassam Ivan Mazepa életét, illetve tisztázni szeretném az árulásával kapcsolatos ellentmondásokat és félreértéseket.

Dolgozatomban azt az ukrán történészek által hangoztatott álláspontot szeretném bebizonyítani, miszerint Mazepa nem volt áruló, illetve tettében hazafias érzelmek játszottak szerepet. Mindezzel azt szeretném alátámasztani, hogy I. Péter orosz cár közvetve közrejátszott abban, hogy a kozák vezető átálljon a svéddekhez. Ennek következtében jelen munkámban a hetman cselekedetére nem árulásként, hanem átállásként fogok utalni.

Dolgozatomat a fent megfogalmazott elvek szerint építem fel. Az első részben bemutatom az Ivan Mazepáról szóló historiográfiát, kitérve az orosz, ukrán, magyar, az angol és az amerikai történészek véleményére. A második részben Mazepa életútjának korai éveit vizsgálom egészen a hetmanságig, kitérek arra is, hogy a hetman hogyan került kapcsolatba az oroszokkal. A harmadik szakaszban Mazepa az orosz kormányzathoz lojális időszakát mutatom be, amely szakaszban szó esik arról, hogy milyen gazdasági, társadalmi és oktatási reformokkal sikerült a hetmannak felzárkóztatnia a Hetmanátust, illetve milyen problémákkal kellett szembesülnie hetmanságának első évtizedeiben. A negyedik részben a hetman svédpárti periódusát elemzem, kitérve az átállás okaira, a svéd-kozák tárgyalásokra, illetve a poltavai csatára. Ezenfelül szó esik arról, hogy Péter miért hozta meg azt a döntését, hogy megtagadja a katonai segítséget a hetmantól. Kitérek a Poltavát követő megtorlásra is. Végül összegzem Mazepa átállását és ismertetem a levont következtetéseket.

2. Mazepa megítélése a historiográfiában

1708. október 26-án Ivan Mazepa csatlakozott Svédországhoz azt követően, hogy I. Péter orosz cár megtagadta tőle a segítségnyújtást, amikor a svéddek betörték a Hetmanátusba.² Világossá vált I. Péter számára, hogy Mazepa elárulta őt. A hetman azt állította, hogy kötelessége és joga volt úgy tenni, ahogyan cselekedett.³ Habár az 1654-es Márciusi cikkelyek

¹ Ivan Mazepa árulásának kérdéséről lásd VARGA 2008. 155-194, illetve GEBEI 2012. 65-87.

² VARGA 2008. 155.

³ SUBTELNY 1978. 158.

nem rendelkeztek Ukrajna hivatalos státuszáról, mégis mindkét fél másképp értelmezte a benne foglaltakat. A kozákok a cár vazallusainak tekintették magukat, míg az orosz cár a kozákság jogait és kiváltságait akadályként tekintette az orosz centralista törekvések útjában.⁴

Az ukrán és az orosz történészek körében vita tárgyát képezte Ivan Mazepa történeti megítélése és árulásának kérdése. A 19. században a hetman svéd oldalra való átállását elítélő orosz történészek körében kettő érv fogalmazódott meg.⁵ Az egyik, „*az egy és oszthatatlan Oroszország elvén*” alapult. Ennek követői a 17. században feltételeztek egy egységes orosz államot, amelynek Ukrajna is a részét képezte. A nézet követői szerint a kozák vezető cselekedete az orosz államot veszélyeztette, ezért hazaárulást követett el.⁶ D. N. Bantis Kamenszkij a hetmant elítéli és negatív tulajdonságaként becsvágyát emeli ki. A szerző szerint a kozák vezető hetmanságát arra használta fel, hogy elszakítsa Ukrajnát Oroszországtól, de azonban a kisorosz nép utálta őt. Ezzel magyarázható a kiugrási kísérlet sikertelensége. A szerző az orosz cárt a védelmébe teszi, mert a sztarsinát és a hetmant elhalmozta kegyeivel.⁷ A másik felfogás szerint a kozák vezető tetteit saját és a sztarsina érdekei irányították. Mivel a kozák vezető minden ilyen indíttatású cselekedetét a tömegek érdekeivel ellentétesnek tekintettek, ezért a populista történészek a Hetmanátus vezetőjét saját népe árulójának nevezték.⁸ Ezt az álláspontot N. Kosztomarov orosz történész is követi aki, ugyan védelmébe veszi a hetmant, mert őt „*lengyelnek*” tekintették országában, ezért szembesülnie kellett népe és az oroszok gyűlöletével. Szerinte XII. Károly svéd király betörése Ukrajnába döntés elé állította a kozák vezetőt, aki végül a sztarsina nyomásának engedve döntött a svédekhez való csatlakozásról, abban a reményben, hogy ezzel biztosítsák majd az 1654-ben elvesztett jogaikat, kiváltságaikat. A szerző összegzőképpen megállapítja, hogy a kozák vezető tettét az ukrán nép védelme érdekében tette. Komoly veszélybe nem sodorta az orosz államot, mivel a hetman nem tudott jó kapcsolatot kiépíteni a svéd királlyal, aki attól tartott, hogy a hetman meggondolva magát visszatér a Romanovok hűségére. A kozák vezető legnagyobb hibájának a szerző azt rója fel, hogy figyelmen kívül hagyta a kozákság lengyelelleses érzelmét és a kozákok és a sztarsina közötti feszültséget.⁹

A szovjet historiográfia árulásnak tekinti a hetman cselekedetét és okfejtése az előbbi két elmélet szintéziséen alapult. 1929 után a Mazepa kérdés kutatása lehetetlenné vált, mert a

⁴ VARGA 2018. 163.

⁵ VARGA 2018. 163-164.

⁶ SUBTELNY 1978. 159.

⁷ VARGA 2008. 155-156.

⁸ SUBTELNY 1978. 159.

⁹ VARGA 2008. 156-158.

szovjet kutatás tiltott minden olyan kutatást, amely az ukrán elszakadást érinti. A későbbi Ukrajna történeti művek árulásként utaltak a hetman tetteire.¹⁰ Ennek az lett a következménye, hogy a 30-as években történészeket távolítottak el vagy emigrációba kényszerítettek és helyükre azok a szovjet történészek kerültek, akik preferálták az orosz álláspontot. 1941-45 közötti periódusban a kutatások az északi háború orosz történelemben betöltött szerepével foglalkoztak. A szovjet történészek közül érdemes kiemelni V. E. Sutoj nevét aki, a kozák vezető uralmát cselszövészek sorozataként jellemezte. Az 1953-ban Kijevben megjelent Ukrajna története című kötetben sorra jelentek meg a hetmant érő vádak, miszerint a kozák vezetőt egy szűk arisztokrataréteg vezetésével próbálta elszakítani Ukrajnát Oroszországtól, hogy csatlakozzanak a lengyelekhez. A könyv szerzői szerint a hetman Oroszország bukását akarta elérni.¹¹

A hetman védői a 19. század végi *”ukrán nemzeti ébredés”* korában jelentek meg a történetírói szintén, amikor már megjelentek olyan tanulmányok, amelyek más megvilágításba helyezték a hetman alakját. Ezek a nézetek azt feltételezték, hogy az ukrán nemzeti öntudat már Mazepa korában is létezett.¹² A 19. század végétől az ukrán történészek átértékelték a kozák vezető alakját. Habár egyes politikáját kritizálták, mégis egy olyan hazafinak tekintették a hetmant, aki a kemény péteri ukrán politikára válaszul megpróbálta megszerezni hazája függetlenségét, de úgy, hogy az oroszokon kívül más nagyhatalmakkal is szövetséget kötött.¹³ 1900-ban Harkovban megalakult az Ukrán Forradalmi Párt, amelynek ideológiai platformja az Önálló Ukrajna című brossúra volt, amely az ukrán nemzeti mozgalom deklarációjaként is értelmezhető. Az 1930-as és a 40-es években az emigrációba kényszerült ukrán történészek kötelességüknek érezték a szovjet álláspont megcáfolását. D. Dorosenko szerint a Hetmanátus vezetője addig szolgálta híven a cárt, amíg az nem veszélyeztette Ukrajna biztonságát. Az északi háborúban Ukrajna fennmaradása volt a tét, ezért a kozák vezető nemzeti érzésének engedve átállt a svédekhez, de mindezt kényszerből tette. Tehát a hetman átállását a szerző nemzeti érdekekkel magyarázta. P. Fedenko elvetette azt a szovjet álláspontot, amely úgy tekintett a kozák vezető előéletére, mintha az törvényszerűen elvezetett volna az átálláshoz. Azt elismeri, hogy a hetman próbált mindent megtenni Ukrajna felemelkedése érdekében, de ehhez szükség volt egy hozzá hű nemzeti elitréteg támogatásához. A kozák vezető az átállással hazáját akarta megóvni a háború és a megszállás terheitől. Tehát a hetman vágya egy független

¹⁰ VARGA 2017. 79-81.

¹¹ VARGA 2008. 158-159.

¹² SUBTELNY 1978. 160.

¹³ MAGOCSI 2010. 254.

Ukrajna létrehozása volt. Megállapítása abból a szempontból is helytálló, hogy a hetmant egy szűk katonai réteg követte.¹⁴ A szerző szerint a hetman az átállás lehetőségét és a svédekkel folytatott tárgyalásokat még közvetlen környezetében is titokban tartotta, még a hetman sem tudta, hogy hirtelen kell döntenie, mikor XII. Károly csapatai Ukrajna felé vonultak.¹⁵

A jelenkori ukrán politikai aktivisták, köztük Dmytro Dontsov számára a hetman a méltatás tárgyává vált, amelynek az volt a következménye, hogy az ukrán történészek nemzeti hősként tekintettek Ivan Mazepára.¹⁶ A jelenkori ukrán történészek igyekeztek a hetmant felmenteni az árulás vádjától. A legelterjedtebb nézet szerint a kozák vezető senkit sem árult el, hiszen senkitől sem kapott segítséget a Hetmanátus megvédése érdekében, ezért kénytelen volt átállni a svédekhez. Egy másik teória szerint a kozák hetman soha nem volt hű a Romanovokhoz, hiszen mindvégig arra törekedett, hogy titokban megteremtse a független és egységes Ukrajna feltételeit. Voltak olyan ukrán történészek, akik azt vallották, hogy a hetman egy lázadó volt, aki kirobbantotta a második felkelést az oroszok ellen. Megfogalmazódott olyan álláspont is miszerint a hetman egy hazafi, így nem lehet áruló. Jóllehet, hogy elárulta I. Pétert, de mivel a svéd királynak nem voltak területei igényei Ukrajna felé, ezért a hetman a svédekben látta a független ukrán államiség megteremtésének biztosítékát. Egyes ukrán tudósok az árulás okát I. Péter ukrán politikájában látták, hiszen az orosz uralkodó Ukrajna beintegrálására törekedett. Mivel nem küldött katonai segítséget a kozák vezető számára ezzel megszegte az perejaszlavi egyezményt, így a hetman felszabadul a Romanovoknak tett esküje alól.¹⁷

A jelenkori orosz történetírás változatlanul elítéli a hetman cselekedeteit, habár vannak olyan nézetek, amelyek védik a hetmant, de ennek ellenére el is ítélik őt. Olyan motiváló tényezőket sorolnak fel, mint például az orosz centralista törekvések elleni fellépés, valamint a hetman hitehagyása, vagy az, hogy a kozák vezető szövetkezve a svédekkel és a lengyelekkel nemcsak az orosz cárt, hanem az ortodoxiát is elárulta. Tatiana Tairova -Jakovleva a többi orosz történésztől eltérően a kozák vezetőt nem tekintette árulónak. Célja az volt, hogy objektív képet adjon a hetman alakjáról. A megerősödött sztarsina miatt a hetmannak szüksége volt I. Péter támogatására, de a cárnak is jól jött a tapasztalt és művelt hetman segítsége.¹⁸ Jakovleva szerint a Hetmanátus válságához hozzájárult a szigorú péteri ukrán politika, a svéd agresszió, a

¹⁴ VARGA 2008. 159-161.

¹⁵ VARGA 2018. 165-166.

¹⁶ MAGOCSI 2010. 254.

¹⁷ VARGA 2018. 166.

¹⁸ VARGA 2018. 167.

sztarsina elégedetlensége, az orosz vajdák visszaélései és a kozák vezető Vaszilij Kocsubejjel¹⁹ való konfliktusa is.²⁰ Jakovleva szerint a cár a Zaporozsjei Had privilégiumainak és jogainak kiiktatására törekedett és 1708-ban nem segített a hetmannak a svédek ellen. A hetman átállása azonban ürügyet adott az orosz cárnak a kozákság jogainak és kiváltságainak fokozatos korlátozására.²¹

Az ukrán politikai vezetés nemzeti hősként tekint a hetmanra. Viktor Juscsenko ukrán miniszterelnök a hetmant bölcs politikusnak és Ukrajna megalapítójának nevezte. Véleménye szerint az oroszok el akarták törölni az ukrán függetlenség eszméjét.²² Juscsenko 2007. október 9-én rendeletben arra utasította az Ukrajna Nemzeti Tanácsát, hogy állítsanak fel egy Szervező Bizottságot, amely emléket állít a kozák vezető tetteinek és a svéd-ukrán tárgyalások 300. évfordulója alkalmából. Ehhez hozzájárultak azzal, hogy engedélyezték a kutatók számára a hetmanról szóló legújabb művek publikálását és a hetman cselekedeteit bemutató kiállítások szervezését. Az ukrán miniszterelnök kérelmezte II. Alexis pátriárkánál a kozák vezetőre 1708-ban kimondott anathéma²³ felülvizsgálatát. Habár a Pravoszláv Egyház Szent Sziphónusa az ügyet felülvizsgálat alá helyezte, de ez még napjainkban sem zárult le.²⁴

Érdemes megemlíteni két angol nyelven alkotó ukrán történészt Orest Subtelny és Paul Robert Magocsit. Mindketten a szerződéses elvből indulnak ki, miszerint a cár hűbérúrként megszegte a szerződést azzal, hogy magára hagyta vazallusát.²⁵ Lindsay Hughes angol történész szerint Mazepa aközött ingadozott, hogy vagy elfogadja a cár fennhatóságát, vagy a lengyel, a krími, az oszmán-török, illetve a svéd uralkodó szolgálatába szegődnek, de egyikükre sem lehetett számítani a kozák jogok tiszteletben tartásával kapcsolatban.²⁶ Paul Buskovich amerikai történész szerint Mazepa azért keveredett bele az északi háborúba, mert úgy gondolta, hogy az oroszok elfogják veszíteni a háborút és ennek köszönhetően rosszkor váltott oldalt.²⁷

A magyar történészek közül kevesen foglalkoztak a Mazepa kérdéssel, de ők megerősítik azt az ukrán tudósok által támogatott álláspontot miszerint hetmant országa védelme érdekében döntött a svédekhez való csatlakozásról. Varga Beáta azonban felhívja a figyelmet arra, hogy I. Péter felfogásában az állam, mint a közjó biztosító lett a hűség alapja, tehát ő nem tartotta kötelező érvényűnek a perejaszlavi egyezményt. Az orosz cár azonban nem

¹⁹ Lásd lentebb.

²⁰ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 294.

²¹ VARGA 2018. 167-168.

²² VARGA 2018. 168.

²³ Lásd lentebb.

²⁴ GEBEI 2012. 82.

²⁵ MAGOCSI 2012. 261; SUBTELNY 1978. 170-171.

²⁶ HUGHES 2002. 79.

²⁷ BUSHKOVICH 2009. 136.

tudta volna reformjait bevezetni Oroszországban, ha nem játssza ki a perejaszlavi elveket.²⁸ Kiemelt figyelmet érdemel Gebei Sándor műve is, aki szerint a kozákság a legreálisabb utat választotta, akik a cár mellett maradtak és nem követték Mazepa svédpárti politikáját. A szerző arra is utal, hogy a szűk támogatói bázisnak köszönhetően a hetman kiugrási kísérlete nem volt jól megszervezve.²⁹

3. Ivan Mazepa életútja a hetmanságig

Ivan Mazepa egy ukrán nemesi családban született Mazepinciben, apja Sztjepan Mazepa a lengyel király szolgálatában állt, de a Hmelnyickij-féle felkelés idején áttért a felkelők oldalára. Anyja Marina Mokijevszkaja férje halálát követően kolostorba vonult, majd 1687-ben a Vozneszenszkij kolostor főnökhasszonya lett. A kijevi Mohila Kollégium elvégzését követően a varsói Jezsuita Kollégiumban végezte el tanulmányait.³⁰ A kozák vezető műveltnek számított hiszen, kiválóan beszélt a lengyel, az orosz, a latin, a német, a tatár és a török nyelvet. Kiváló nyelvtudását diplomáciai küldetése során tudta kamatoztatni.³¹ Franciaországban, a Német- római Birodalomban, Hollandiában és Itáliában is megfordult, ahol tüzérségi ismereteket szerzett. Később bekerült II. János Kázmér lengyel király udvarába.³² Jan Krzysztof Pasek lengyel nemes visszaemlékezéseiben megemlíti egy történetet miszerint, a kozák vezető elcsábította birtokszomszédja feleségét, de a feldühödött férj rajta kapta őket és szolgálival nyeregbe köttette őt és a lovat kihajtatta a sztyeppre. Ezt követően a kozák vezető nem térhetett vissza Lengyelországba, ezért a kozákok közt lett menedékre.³³

1699-ben Petro Dorosenko jobbpárti hetman szolgálatában állt, akinek célja egy független Ukrajna létrehozása volt tatár és török támogatással. A hetman támogatását élvezve Mazepa fokozatosan feljebb jutott a katonai ranglétrán.³⁴ 1674-ben Dorosenko megbízásából részt vett a balparti³⁵ kozákok gyűlésén, ahol kifejezte azon szándékát, hogy kész elfogadni az oroszok fennhatóságát. Ugyanebben az évben Konstantinápolyba küldték, hogy Dorosenko számára segítséget kérjen a szultántól, de a zaporozsjei kozákok atamánja, Ivan Szirko elfogatta

²⁸ VARGA 2008. 198-199.

²⁹ GEBEI 2012. 85.

³⁰ VARGA 2008. 163.

³¹ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 14.

³² VARGA 2008. 163.

³³ HELLER 1996. 271.

³⁴ MAGOCSI 2012. 255.

³⁵ VARGA 2004. 152: 1667. január 13-án kötötték meg a lengyelek és az oroszok az andruszovói békét, amelynek értelmében Dnyeper mentén két részre osztották Ukrajnát. Orosz fennhatóság alá kerültek a Balparti Ukrajna, míg a Jobbpárti Ukrajna lengyel-litván fennhatóság alá került.

és kihallgatásra vitte a Kisoroszországi Prikázba. Mazepának nem esett baja, így hazatérhetett.³⁶ Ennek az a magyarázata, hogy a kozák vezető sikeresen a moszkvai kormányzat bizalmába férkőzött és elárulta Dorosenko tatár és törökbarát terveit.³⁷ Dorosenko bukását követően Ivan Szamoljovics balparti hetman szolgálatába szegődött, akit megfogott a kozák vezető kimagasló tehetsége. Mindkettőjük célja Ukrajna egyesítése volt, ezzel megteremtve a „*Dnyeper mindkét partja, hetmanjának*” cím megszerzését.³⁸ Moszkvai diplomáciai útjai során fontos ismeretségeket épített ki, köztük Vaszilij Golicin herceggel.³⁹

Az 1678-ban kitört csihirini háborúban a kozák-orosz haderő a kisebb csatákban sikereket ért el, de III. Fjodor orosz cár értelmetlennek találta a város megtartását, ezért megparancsolta Szamoljovicsnak, hogy adja fel Csihirint és készítse elő az oszmán - törökökkel a tárgyalásokat. Ennek az lett a következménye, hogy a nyugat-ukrajnai kozákság átállt Jurij Hmelnickij oldalára, aki a tatárokkal szövetségben 1679-ben átkelt a Dnyeperen, hogy a Balparton is folytassa agitációs tevékenységét, de a sikertelenség hatására viasszasorult Nyugat-Ukrajnába. A török-párti „*bábhétman*” bukását követően a balparti hetman azt az utasítást kapta, hogy pusztítsa el a Hmelnickijnek behódoló városokat és a lakosságot telepítse át a Hetmanátusba. A kozák vezető ezt végrehajtotta, de kifejezte azon aggodalmát, hogy nem tudja hol letelepíteni a mintegy 20 ezer családot. Legcélszerűbb módszernek a Szloboda Ukrajnát⁴⁰ tekintette, de ezt a lehetőséget, csak úgy tudta elképzelni, ha ezt a területet a Hetmanátushoz csatolják. Egyrészt ez kárpótlást jelentett volna a sikertelen kísérletekért, amelyek Nyugat-Ukrajna beolvasztására irányultak, másrészt a Szloboda Ukrajnából származó adók a Hetmanátus kincstárába folytak volna be. Erről a cár hallani sem akart. Az 1681. november 3-i bahcsiszeráji békében az oszmán - törökök elismerték a Hetmanátust orosz érdekeltség alatt álló területnek. A jobbsparti területek oszmán - török fennhatóság alá kerültek. A két állam határát a Dnyeper folyó mentén húzták meg.⁴¹ A szerződés értelmében egy ütköző államot is létesítettek a Dnyeper és a Déli-Bug közötti területeken.⁴²

1686-ban az orosz kormányzat külpolitikai terveként felvetődött a lengyel-orosz örökbéke megkötésének lehetősége. Moszkva azért hajlott a békére, mert attól tartott, hogy, ha

³⁶ VARGA 2008. 163.

³⁷ MAGOCSI 2012. 255.

³⁸ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 15.

³⁹ VARGA 2008. 163.

⁴⁰ MAGOCSI 2010. 219-220: Orosz fennhatóságú terület, amely a Don és a Donyec folyók között feküdt, amely nevét az adómentes településekről kapta. Erre a területre parasztok és szabad kozákok vándoroltak azt követően, hogy Bogdan Hmelnickij kozák különítményeket küldött a kijevi vajdaságba a lengyel főurak elleni paraszt felkelések leverésére.

⁴¹ VARGA 2008. 142-143.

⁴² TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 17.

térdre kényszerítene a Rzeczpospolitát, akkor azzal csak Ukrajna járt volna jobban. Erről a baturini kormányzat hallani sem akart, mivel továbbra is folytatta lengyel-ellenes külpolitikai irányvonalat. A balparti hetman egy delegációt küldött Moszkvába fia, Grigorij Szamoljovics és Ivan Mazepa főjeszaul⁴³ vezetésével abból a célból, hogy rábeszéljék a cárt arra, hogy ne kösse meg a lengyelekkel a békét. A kozákok minden igyekezete ellenére, 1686. május 6-án az oroszok és a lengyelek megkötötték az örök békét, amelyben megerősítették az andruszovói békében foglaltakat.⁴⁴

1687-ben Moszkvában döntés született a Krím elleni hadjáratról és Szófia régensnő az orosz csapatok élére Vaszilij Golicin herceget jelölte ki. Hozzájuk csatlakozott a Szamoljovics vezette kozákság is.⁴⁵ A zaporozsjei kozákok nem vettek részt a hadjáratban, hiszen fennállt annak a veszélye, hogy ha az oroszok legyőzik a tatárokat, akkor nem lesz szükségük a zaporozsjei kozákság határvédő szolgálatára.⁴⁶ A hadjárat kudarcra végződött, amely a felperzselt föld taktika alkalmazását követő élelemhiánynak volt köszönhető. A vereségért Szamoljovicsot tették felelőssé. 1687. július 7-i vádiratukban az összeesküvők, köztük Mazepa is, a hetman önkényességét és az ellenséggel való összejátszását hangsúlyozták. A balparti hetman rovására írták, hogy véleménye szerint az 1686-os lengyel-orosz örökbékét hiba volt megkötni, ezzel kiprovokálva egy törökkel és tatárral való háború lehetőségét.⁴⁷ A szervezkedők arra kérték a cárt, hogy váltsa le Szamoljovicsot és vitessék Moszkvába és ott végezzék ki, de a hetmant leváltották és Tobolszkba száműzték.⁴⁸ A beadvány mögött Golicin herceg állt. Ennek legfőbb haszonélvezője Ivan Mazepa lett, akit 1687-ben cári jóváhagyással hetmanná választották.⁴⁹ Az új hetmannak el kellett fogadnia a Kolomaki cikkelyeket, amelyek rendelkeztek az orosz külpolitikai irányvonal követéséről és az önálló diplomácia tilalmáról is és ennek betartását ellenőrizendő egy orosz lövészezredet helyeztek el a hetman baturini rezidenciájában.⁵⁰ A kozák lajstrom létszámát 30 ezer főben állapították meg, amelynek költségét a hetmannak kellett finanszíroznia. A cikkelyek azt is kimondták, hogy csak cári beleegyezéssel lehet a hetmant megválasztani és leváltani.⁵¹

⁴³ Más néven főkapitány, aki a hetman távollétében látta el a hetmani feladatokat.

⁴⁴ VARGA 2008. 143.

⁴⁵ GEBEI 2012. 71.

⁴⁶ SUBTELNY 2019. 257.

⁴⁷ GEBEI 2012. 71.

⁴⁸ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 37.

⁴⁹ GEBEI 2012. 72.

⁵⁰ FONT - VARGA 2013. 164.

⁵¹ VARGA 2008. 163-164.

4. Ivan Mazepa orosz cárhoz lojális időszaka (1687-1708)

4.1. Belső reformok

Mazepa egy területileg megosztott Ukrajna felett gyakorolt kormányzási jogkört, mivel a jobbparti területek oszmán - török fennhatóság alá került, míg a Hetmanátus csak balparti területeket foglalta magában Kijevvel együtt.⁵² A hetman helyi hatalmi bázis nélkül kezdte meg hetmanságát, hiszen a sztarsina lengyelnek tekintette őt. Mivel Mazepa mestere volt a politikai intrikáknak, ezért hamar létre tudott hozni egy hatalmi bázist, amely főként a sztarsina és ortodox egyházi vezetőkől állt.⁵³ A hetman Golicein támogatására számíthatott az 1686-os palotaforradalomig, amely I. Péter hatalomra jutásához és Szófia régensnő bukásához vezetett. A puccs előestéjén érkezett meg a hetman Moszkvába, így szemtanúja volt Golicein kegyvesztettségének. Ez veszélyeztetette volna karrierjét. Másnap I. Péter fogadta őt egy beszélgetés alkalmával, amelynek tartalma nem ismert, de egy biztos, hogy a kezdetektől fogva a cár megbízott a hetman lojalitásában.⁵⁴ Véleményem szerint Péter barátkozási szándéka a hetman felé nem volt őszinte, mert ahhoz, hogy Péter hatalmát megszilárdítsa és céljait megvalósítsa, szüksége volt a hetman és a Zaporozsjei Had támogatására.

A cár támogatását élvezve Mazepa nekiláthatott politikai programja megvalósításához, amelynek legfőbb céljai közé tartozott a kultúra és oktatás fejlesztése, a gazdasági és társadalmi feltételek biztosítása és a Zaporozsjei Had autonómiájának megőrzése a független Ukrajna megteremtése érdekében és az örökletes Hetmanátus létrehozása.⁵⁵

Társadalmilag Mazepa kora átmeneti korszaknak tekinthető, hiszen a sztarsina és a közközakság elkülönült egymástól. Elvileg volt lehetőség az alsóbb társadalmi rétegek számára a felemelkedésre, de ez gyakorlatilag le lehetett tiltva. A hetman a kozák elitben látta hatalma biztosítékát, ezért törekedett egy hozzá hű arisztokrata réteg létrehozására. Jó feltételeket teremtett a kozák tisztségviselőknek, akik számára biztosította megfelelő képzésüket és fiaikat külföldi egyetemekre küldte tanulni.⁵⁶ Több mint 1000 földet osztott ki a sztarsinának, miközben a hetman saját és a cár által adott földbirtokoknak köszönhetően közel 20 ezer birtokkal rendelkezett. Tehát Mazepa Európa egyik leggazdagabb emberévé vált.⁵⁷ Az államapparátusban való részvétel, az anyagi javak és a műveltség lehetővé tették az elit

⁵² VARGA 2008. 164.

⁵³ MAGOCSI 2010. 256.

⁵⁴ VARGA 2008. 164.

⁵⁵ VARGA 2008. 164-165.

⁵⁶ VARGA 2010. 229.

⁵⁷ SUBTELNY 2009. 160.

számára, hogy nemesi életformát folytassanak. A 18. század elejétől a kozák sztarsina körében általánossá vált az a törekvés, hogy saját magukra alkalmazzák a nemes kifejezést. Ehhez szükség volt azoknak a nemesi formáknak a helyreállítására, amelyek 1654-től eltűntek a közigazgatásban és az igazságszolgáltatásban. A sztarsina nemesi rangját is el kellett ismertetni az orosz kormányzattal. A kozák sztarsina célja az volt, hogy egyenjogúsítsák a kisoroszországi rangokat az I. Péter orosz cár által bevezetett Rangtáblázat⁵⁸ titulusaival.⁵⁹

A közkozákok és a jobbágyok megvédése érdekében a hetman 1690-es rendeletében a védelmébe vette a jobbágybirtokokat, amelyeket Bogdan Hmelnyickij idejében kezdtek művelni. A rendelet tartalmazta azt a kikötést is, hogy a jobbágyoknak csak annyi földjük lehetett, amennyit meg is tudtak művelni. A földbirtokviszonyokat tekintve Bogdan Hmelnyickij óta a földbirtokok a Zaporozsjei Had tulajdonában voltak, de a gyakorlatban egyre több uradalom került a kozák elit kezébe törvénytelen kisajátítás, vagy vásárlás útján. A föld birtokosa szabadon végrendelkezhetett az örökös javára, de ehhez hetmani engedély kellett. A hetman örökíthetett és adományozhatott birtokokat.⁶⁰

A dohány, alkohol és kátrány haszonbérleti joga állami monopóliumnak számított, amelyből fedezték a Hetmanátus kiadásait.⁶¹ A kocsmákat állami ellenőrzés alá vonták és a bérleti díjat kötelezően meg kellett fizetni. Az ötlet az ortodox testvériségek rendszeréből származott, amelyet Mazepa kiegészített nyugat-európai útjaiból származó ötleteivel.⁶² Az állami monopólium kiterjesztése elégedetlenséget váltott ki, ezért bevezették az alkohol adót, amely az állami bevételek csökkenéséhez vezetett, ezért bevezették a régi szisztémát.⁶³

A nagyobb városok többé kevésbé rendelkeztek önkormányzatisággal, amelynek alapját a magdeburgi jog képezte. A régebbi és nagyobb városokban bevezették az ezred közigazgatást, amelynek jogköre csak az ellenőrzésre terjedhetett ki. A kisebb városok a kozák közigazgatás felügyelete alá kerültek. 1689-1701 között Mazepa rendeleti úton igyekezett visszaszorítani a hivatalnokok és tisztségviselők túlkapásait.⁶⁴

A hetman gazdaságpolitikájában megjelentek a merkantilista tanok is. Mazepa támogatta az ukrán kereskedelmet és az import termékek vámjának növelését, miközben ösztönözte az ipari vállalkozások nyitását is. A salétrom és lőporgyártás állami kézben volt. Az

⁵⁸ 1722-ben vezette be I. Péter, amely a nemességet 14 rendfokozat szerint osztályozta. Az első nyolc osztályba tartozók örökletes nemességet, míg az alsó hat tagjai csak személyre szólót kaptak.

⁵⁹ VARGA 2010. 230.

⁶⁰ VARGA 2008. 165.

⁶¹ Uo.

⁶² TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 92-93.

⁶³ VARGA 2008. 165.

⁶⁴ VARGA 2008. 165-166.

ukrán ipar fellendítése érdekében külföldi mesterembereket hívott be a Hetmanátusba. A 17-18. század fordulójára a kozákok áttértek a pénzgazdálkodásra. Oroszország számára az ukrán kereskedelem konkurenciát jelentett, ezért a cár sorra hozta meg az ukrán kereskedelmet korlátozó intézkedéseket. 1683-ban az orosz uralkodó betiltotta az alkohol és a dohány bevitelét, ezzel korlátozta az ukrán kereskedők mozgásterét. 1701-ben megtiltották a kender kivitelét Rigába és Königsbergbe, így csak Arkhangelszkbe lehetett szállítani, amely felesleges kiadást jelentett az ukrán kereskedők számára. Mazepa iparpártoló és kereskedelmi tevékenységet ösztönző politikájának köszönhetően az ukrán gazdaság független tudott maradni az orosz befolyástól.⁶⁵

Mazepa elismerte az egyház szerepét a kultúrában és az oktatásban és az egyháznak birtokokat adományozott és megerősítette jogait. Ennek köszönhetően a kozák vezető jó kapcsolatot tudott kiépíteni az egyházi vezetőkkel. 1654-ben A kijevi Mohila Kollégium autonómiáját I. Péter rendeletben garantálta, majd 1701-ben az orosz cár az intézménynek akadémiai rangot adományozott. Délkelet-Európából, Oroszországból is érkeztek diákok a Mohila Akadémiára. 1689-től megindult a teológiai képzés és néhány év múlva bevezették a természettudományos képzést is.⁶⁶ Mazepa saját vagyonából finanszírozta a Mohila Akadémia könyvtára számára a kéziratok beszerzését, a könyvek vásárlását és az ösztöndíjak folyósítását is.⁶⁷ Az 1690-es évektől a hallgatók magas száma miatt korlátozták a felvehető diákok számát, majd 1701-1705 között a Mohila Akadémia épületét kibővítették.⁶⁸ Mazepa az építészetben is maradandót alkotott, hiszen számos épületet építtetett, illetve felújíttatott, köztük a kijevi Barlangkolostort és a hluhivi Szent Péter és Pál kolostort. A hetman erőfeszítéseinek köszönhetően nyerte el a Szent Szófia székesegyház ma ismert külsejét.⁶⁹

Véleményem szerint Mazepa reformjaiban megjelennek a felvilágosult abszolutizmus jegyei, de maga a hetman nem felvilágosult elvek szerint kormányozta a Hetmanátust, egyrészt az egyház és az állam nem volt szétválasztva, másrészt a hagyományok még mindig erősek voltak a Hetmanátusban annak ellenére, hogy Mazepa egy „*reformer hetman*” volt. Ezzel szemben a Rzeczpospolitában a Wettinek⁷⁰, míg Oroszországban I. Péter reformjainak köszönhetően mindkét államban teljesen elterjedtek a felvilágosult elvek. I. Péter nemcsak a

⁶⁵ VARGA 2008. 166.

⁶⁶ VARGA 2008. 166-167.

⁶⁷ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 203.

⁶⁸ VARGA 2008. 167.

⁶⁹ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 204.

⁷⁰ Szász eredetű uralkodói dinasztia, amelynek tagjai 1697 és 1795 között Lengyelországban is uralkodtak.

nagykövetjárás⁷¹ során szerzett tapasztalatokat alkalmazta, hanem néhány reformot Mazepától vett át, főként a gazdaság és az oktatáspolitikai terén.

A Hetmanátus nem rendelkezett az államiság egyes kritériumaival. A Zaporozsjei Had egy hierarchikusan szervezett katonai szervezet volt, ahol a sztarsina elitté válása még folyamatban volt. Mazepa hetmansága idején voltak törekvések egy önálló kozák hadsereg és bürokrácia létrehozásáról, de a hetmannak nem sikerül külön katonai és közigazgatási rendszert kiépítenie. A hetmant nem tekinthetjük szuverén uralkodónak, hiszen az abszolút hatalom a cárhoz fűződött.⁷²

4.2. Petrik felkelés

A szicskozákok ellenezték a hetman krími hadjáratban való részvételét és a jobbparti menekültek Zaporozsjebe való telepítését célzó törekvését.⁷³ A problémákat fokozta az 1692-es év, amely során tűzvész, illetve járványok és éhínségek pusztították Ukrajnát. Mindezt a cárt és Mazepát tartották felelősnek. A lázadók élére Petro Ivanyenko (Petrik) állt, aki próbálta fellázítani a tömeget a hetman és I. Péter ellen. Szerinte az oroszok lemondtak az egységes Ukrajna megteremtéséről és a jobbparti területeket kiszolgáltatták az oszmán - törököknek és a lengyeleknek. Szerinte az orosz kötelékben a kozákságra csak kín és szenvedés vár.⁷⁴

A zaporozsjei kozákság jó kapcsolatokat létesített Moszkvával. Annak ellenére, hogy az 1667-es andruszovói béke kezdetben lengyel-orosz, majd kizárólag orosz fennhatóság alá helyezték a Zaporozsjei Szicset, mégis sikerült megőrizni „*az állam az államban*” státuszukat.⁷⁵ Véleményem szerint a zaporozsjei kozákság azért nem támogatta Petrik lázadását, mert féltek attól, hogy a felkelés támogatásával autonóm jogaikat elveszítik, vagy rosszabb esetben az oroszok beintegrálják Zaporozsjet Oroszországba. Ezzel minden olyan erőfeszítés reménye elveszett volna, amely a független Ukrajna megteremtésére irányult volna.

Mivel Petrik nem számíthatott a kozákok segítségére, ezért a krími kánhoz fordult segítségért, akinek jóváhagyásával hetmanná választotta magát. Petrik terve az volt, hogy egy krími vazallus kisorosz fejedelemséget hozzon létre.⁷⁶ A tatárok ellene fordultak és a lakosságot

⁷¹ I. Péter 1686-1687 közötti útja, amelynek fő célja az volt, hogy a nyugati minták segítségével Oroszországot modernizálja.

⁷² SUBTELNY 1980. 2-3.

⁷³ MAGOCSI 2010. 257.

⁷⁴ VARGA 2008. 167-168.

⁷⁵ VARGA 2008. 168.

⁷⁶ VARGA 2008. 168.

támadták, ezért a felkelés elapadt.⁷⁷ A Petrik lázadás bebizonyította, hogy a kozákság az orosz uralom korszakában is megosztott volt.⁷⁸ Maga a felkelés csak Csernyigov és Kijev környékére terjedt ki. A mozgalom lehetőséget biztosított Mazepa számára a függetlenedés felé, de ő nem élt a lehetőséggel.⁷⁹

4.3. Palij felkelés

A fekete-tengeri kijárat megszerzése érdekében 1695-ben az oroszok a kozákokkal szövetségben megtámadták az oszmán - török kézen levő Azovot.⁸⁰ I. Péter egy sereget is küldött a Dnyeper felé figyelemelterelés céljából, de a csel nem vált be. A hadjárat orosz vereséggel végződött egyrészt, mert nem voltak biztosítva a sereg fegyelmezettsége és az utánpótlási útvonalak, másrészt a flottahiány miatt. Hazatérését követően I. Péter hajóépítésbe kezdett, amelynek köszönhetően 1696-ban az oroszok elfoglalták Azov erődjét.⁸¹ Az 1700-as konstantinápolyi fegyverszünetben Moszkva hozzáférést kapott az Azovi-tengerhez és mindkét fél beleegyezett abba, hogy lebontja erődítményeit a Dnyeper alsó folyása mentén.⁸² Mazepa támogatta az oroszok azovi hadjáratát, amelynek köszönhetően a hetman nemcsak elnyerte Péter bizalmát, hanem nagy hasznot is húzott belőle, mert ezzel enyhültek a tatár-török portyák.⁸³

Sobieski János 1696-os halálát követően megromlott a lengyelek kozákokkal való viszonya Nyugat – Ukrajnában. Az 1699-es karlócai békének köszönhetően a török veszély elmúlt, ezért a lengyel kormányzat biztonságban érezte magát, így 1699-ben feloszlatták az állami kozák ezredeket. Az intézkedés nem ment zökkenőmentesen, mert a jobbparti kozák ezredek vezetői, köztük Szemjon Palij nem voltak hajlandóak feloszlalni ezredüket. Erre válaszként 1700-ban a lengyelek támadást indítottak a kozákok ellen, de vereséget szenvedtek. A kozákság megregulázására a lengyel vezetés sztarosztákat és királyi csapatokat küldött Boguszlavba és Korszunyba, de a felkelők továbbra is folytatták ellenállásukat. A mozgalom élére Szemjon Palij állt, akinek sikerült maga mellé állítania a balparti ezredeket és a zaporozsjei kozákokat.⁸⁴ Szamojlo Szamusz vinyiciai ezredes és Palij elfoglalták a Nyugat -

⁷⁷ SUBTELNY 2009. 161.

⁷⁸ MAGOCSI 2010. 257-258.

⁷⁹ VARGA 2008. 168.

⁸⁰ MAGOCSI 2010. 258.

⁸¹ FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK 1997. 226.

⁸² MAGOCSI 2010. 258.

⁸³ VARGA 2008. 169.

⁸⁴ VARGA 2008. 169-170.

Ukrajnát a Dnyepertől a Déli-Bugig.⁸⁵ 1702-ben XII. Károly svéd király Kliszównál vereséget mért a szász-lengyel seregre és ugyanebben az évben elfoglalta Varsót, Thorunt, Poznant és Elbinget is.⁸⁶ 1703-ban Adam Sieniawski lengyel korona hetman javaslatot nyújtott be a kozákok elleni hadjáratról. A hadjárat lengyel győzelemmel végződött, amely annak is volt köszönhető, hogy télen a kozákok elvonultak és csak tavasszal tértek vissza harcolni.⁸⁷ 1704-ben Lengyelországban megalakult a sandomierzi és a varsói konföderáció. Az előbbi a svédek kiűzését támogatta orosz segítséggel, míg az utóbbi csoport II. Ágostban látták a béke akadályát és helyére a svédbarát Leszczyński Szaniszlót kívánták a lengyel trónon látni. A varsói konföderátusok a svéd király utasítására detronizálták Ágostot és 1705. október 5-én Szaniszlót lengyel királlyá koronázták.⁸⁸

Mazepa számára a felkelés lehetőség és akadály is volt egyben, mert I. Péter le volt foglalva svédek elleni harccal, egyrészt megrendítette II. Ágost hatalmát, másrészt a lengyel uralkodó és a szlachta meg volt győződve arról, hogy Mazepa szervezte meg a felkelést. A hetman mindenkit biztosított arról, hogy semmi köze Palij lázadásához. Mivel a kozák vezető nem támadhatta meg a lengyel királyt, ezért áthidaló megoldásként 1703-ban lezárta a Hetmanátus határait és felszólította a felkelőket a megadásra, és hogy vonuljanak a svédek ellen. Ekkor tudatosult Mazepában az a meggyőződés, hogy a cár fontosabbnak tekinti a lengyelekkel való szövetség megtartását, mint azt, hogy Ukrajnát egyesítse.⁸⁹ Mazepa attól tartva, hogy hatalmát elveszítheti a felkelés elítélésével, puskaport küldött a lázadónak, de azzal tisztában volt, hogy a felkelés lehetőséget biztosít a nyugat-ukrajnai területek visszaszerzésére.⁹⁰ Palij számára a hetman viselkedése gyanússá vált, ezért 1703-ban kiegyezett korona hetmannal, aki megígérte neki, hogyha leteszi a fegyvert, akkor amnesztiában részesül. 1704-ben Szamusz a Hetmanátusba vonult, ahol átadta Mazepának a hatalmi jelvényeit, míg Palij tovább folytatta mozgalmát a Jobbparton.⁹¹

Fjodor Golovin tudomást szerzett Palij Lubomirski családdal folytatott tárgyalásáról. Az eseménynek szemtanúja volt Palij titkára is, akin keresztül azt a parancsot továbbította Lubomirski Palijnak, hogy csalogassa el az ellenséget a Dnyeper jobbpartjáról és információkat kért a pecserszki erőd védelméről.⁹² Ugyanakkor Palij úgy alakította a helyzetet, hogy Mazepát

⁸⁵ GEBEI 2002. 73.

⁸⁶ FROST 2000. 230.

⁸⁷ VARGA 2008. 170.

⁸⁸ GEBEI 2002. 74.

⁸⁹ VARGA 2008. 170-171.

⁹⁰ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 153.

⁹¹ VARGA 2008. 170-171.

⁹² TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 160.

nyílt színvallásra készítse, mert egy esetleges svéd beavatkozás a lengyel ügyekbe keresztezte volna a hetman terveit. Leszczyński Szaniszló 1704-es hatalomra jutását követően a kozák hetman az orosz uralkodó parancsára Nyugat-Ukrajnába vonult, hogy hatalomra segítse Ágostot. Mivel útja a Jobbpart felé vezetett, ezért ismét tudta egyesíteni törekvéseit Ukrajna egyesítéséért a cár nevében. A jobbparti ezredek Mazepa mellé álltak, aki megszerezte a Dnyeper mindkét partjának hetmanja címet. Palij a nyugat - ukrajnai területeken még széles támogatottsággal rendelkezett, ezért Mazepa megvádolta a svédekkel való lepaktálással, majd Szibériába száműzte őt.⁹³

A mozgalom leverését követően a Nyugat – Ukrajna helyzete kérdéses volt, hiszen a Rzeczpospolita és a Hetmanátus is magának követelte a területet. A döntés Péter kezében volt, aki kezdetben nem támogatta azt, hogy Hetmanátushoz csatolják a területet, egyrészt mert ez ellentmond a lengyelekkel kötött egyezségnek és végett vetett volna a lengyel-orosz szövetségnek, másrészt tartott Mazepa túlzott megerősödésétől. A kozák hetman figyelmeztette az orosz cárt, hogy nem tanácsos magára hagyni a jobbparti területeket, mert ha azt megszerzik a svédek, akkor a Hetmanátus és Oroszország is védtelenné válna. I. Péter ezt tudomásul véve meghagyta a hetman kezén a jobbparti területeket.⁹⁴ 1705 nyara és ősze békésen telt el, hiszen Károly Lengyelországban maradt. I. Péter terve az volt, hogy megvárja, hogy serege Grodnóba érkezik és ezt követően rendeli el a visszavonulást Oroszországba. Útközben érte a hír, hogy a svédek váratlanul megjelentek Grodnónál, akik elvágták az orosz hadtestek közötti összeköttetést. Az orosz cár segítséget kért II. Ágosttól, aki Schulenberg tábornok seregét küldte az oroszok megsegítésére. 1706-ban a lengyelek vereséget szenvedtek Carl Gustav Rehnskiöld svéd tábornoktól. 1706. március 6-án az oroszok kihasználva, hogy a svédek a Nyeman folyón megindult olvadásnak köszönhetően nem tudtak bevonulni Grodnóba, az orosz sereg parancsnoka, Ogilvie sikeresen kitudta vezetni az oroszokat a csapdából. 1706-ban XII. Károly svéd király és II. Ágost lengyel király aláírták az altranstadti békét, amelyben a lengyel király lemondott a trónról Leszczyński Szaniszló javára és felbontotta az oroszokkal a szövetséget. A béke különlegessége abban rejlett, hogy II. Ágost hallgatott a békéről, így egy ideig az orosz cár bízott szövetségében. I. Péter hamarosan tudomást szerzett II. Ágost kapitulációjáról. II. Ágost kapitulációjával az orosz cár egyedül maradt a svédekkel szemben, ezért próbált békét kötni XII. Károssal, azzal a feltétellel, ha orosz kézen marad Szentpétervár. Erről a svéd uralkodó hallani sem akart.⁹⁵ Mindez rávilágított a szerződés alkotmányellenes

⁹³ VARGA 2008. 171-172.

⁹⁴ VARGA 2008. 172.

⁹⁵ ANYISIMOV 2004. 240-241.

mivoltára is. Habár II. Ágost lemondott a lengyel királyi címéről Leszcynszki Szaniszló javára, de ehhez nem volt joga, hiszen ebben az esetben szabad királyválasztást kellett volna tartani. A másik problémát az jelentette, hogy Leszcynszki Szaniszlót nem a szejm, hanem a varsói konföderáció ismerte el XII. Károly nyomására, vagyis Leszcynszki nem volt alkotmányosan megválasztott uralkodó. Amennyiben bebizonyosodik, hogy Ágost erőszak hatására mondott le, úgy a kedvező politikai helyzettel térjen vissza királyságába, így az interregnumot sem szükséges kihirdetni.⁹⁶ Mazepa kénytelen volt a Hetmanátusba vonulni, hogy megszervezze a védelmet.⁹⁷

4.4. Vádak Mazepa ellen

Habár Mazepa 1707-ig, ha vonakodva is, de teljesítette a cár parancsait, mégis közvetlen környezetéből árulással gyanúsították a hetmant. 1699-ben a Sztarsina Rada Felsőházának tagja, Danyilo Zabela azzal vádolta meg Mazepát, hogy titokban a krími tatárokkal tárgyalásokat folytatott egy orosz-ellenes hadjárat megindításáról. I. Péter Zabelát kínvallatás alá vetette, aki bevallotta, hogy enyhén ittas állapotban vádolta meg alaptalanul a hetmant.⁹⁸ Kezdetben a cár halálra ítélte, mégis a hetman megkegyelmezett Zabelának és büntetését életfogytiglani börtönbüntetésre enyhítette.⁹⁹

A Zaporozsjei Had főbírája, Vaszilij Kocsubej személyes konfliktusba került a hetmannal azt követően, hogy Mazepa megbecstelenítette a főbíró lányát, aki 1708-ban egy 33 pontos bűnlajstromot állított össze, amely bizonyítja Mazepa árulását. Kiemeli azt, hogy 1706-ban a kozák vezető Anna Dolska lengyel hercegnővel folytatott tárgyalásai során azt az ígéretet kapta, hogyha csatlakozik Leszcynszki Szaniszlóhoz, akkor megkapja a csernyigovi vajda címet, illetve szabadon rendelkezhet a Zaporozsjei Had felett.¹⁰⁰ A hetman rovására írta azt is, hogy lemondott a hetmani méltóságáról unokaöccse, Andrij Vojnarovszkij javára. Ivan Iszkra vallomása szerint Kocsubej vezetésével egy ellenzék alakult ki Mazepa megbuktatására, hogy helyére Danilo Aposztolt¹⁰¹ válasszák meg hetmannak.¹⁰² Kocsubej szerint a kozák hetman többször tanújelét adta elszakadási céljainak. 1708-ban a kijevi Barlangkolostorban összehívta

⁹⁶ GEBEI 2007. 256.

⁹⁷ VARGA 2008. 172.

⁹⁸ FEDINEC - FONT - SZAKÁL - VARGA 2021. 223.

⁹⁹ VARGA 2008. 173.

¹⁰⁰ Uo.

¹⁰¹ A Zaporozsjei Had hetmanja 1727 és 1734 között.

¹⁰² TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 291.

az ezredeket ahol, felolvasta a hadjaci szerződést, majd közösen megvitatták a lengyelekkel való újabb tárgyalások lehetőségét a csatlakozásról. A vádirat 17. pontja szerint mikor a hetman meglátogatta Kocsubejt enyhén ittas állapotban Ivan Vihovszkij és Ivan Brjuhoveckij hetmanságát dicsőítve azt mondta, hogy ők Ukrajna függetlenségére törekedtek és saját maga is elkezdett a függetlenség kérdésén gondolkodni, de mivel a kozákok között nincs egyetértés, ezért nem érkezett el a megfelelő alkalom a függetlenség kivívására.¹⁰³

Kocsubej Mazepa bűnéül rótt fel, hogy lengyel szolgákat tart és megszegve a Kolomaki cikkelyeket, tiltotta az oroszok és a kozákok házasságát; azzal lázította fel a hetman a zaporozsjei kozákságot, hogy az orosz cár a Szics megsemmisítésére törekszik és önkényuralmat gyakorol a Hetmanátusban. Az orosz kormányzat nem hitt a főbíró vádjában, egyrészt mert egyedül Ivan Iszkra volt az, aki támogatta a Kocsubej által mondottakat, míg a többi kozák vezető nem volt hajlandó a hetman ellen vallani. Az orosz cár eleve elvette az árulás gyanúját, hiszen Mazepa az orosz Szent András Rend és a lengyel Fehér Sas Rend tagjaként megfeddhetetlen embernek számított.¹⁰⁴ A kínvallatást követően a főbíró bevallotta, hogy személyes okok vezettek cselekedeteiben. Ez is azt bizonyítja, hogy I. Péter vakon megbízott a hetmanban. Fontos kiemelni, hogy Kocsubej vádjai a későbbi események ismeretében nem voltak alaptalanok. Erről írásos bizonyítékaink nincsenek csak az a vádirat áll rendelkezésünkre, amelyet maga Kocsubej nyújtott be I. Péternek.¹⁰⁵

5. Ivan Mazepa svédpárti időszaka (1708-1709)

„Őfelsége, a cár szolgálatában öregedtem meg [...] hű vagyok és mindig is hű voltam a jelenlegi cárhoz, testvéréhez és apjához. Sem a lengyel király, sem a krími kán, sem a doni kozákok nem tudtak befolyásolni engem.”¹⁰⁶

Mazepa fenti kijelentése személyes és dinasztikus hűségről tesz tanúbizonyságot. A hetman által írt dokumentumokban, valamint Orlik naplójában nincs szó az államhoz való hűségről.¹⁰⁷ Mazepa képes volt arra, hogy jobban ki tudta elégíteni a cár és a sztarsina igényeit, mint bármelyik elődje. Addig szolgált hűen I. Pétert, amíg az nem veszélyeztette a Hetmanátus érdekeit. Az északi háború távol állt a hetman érdekeitől. 1700-ban Narvánál a lengyel-orosz sereg vereséget szenvedett a svédektől. Ez a csata jól jelzi, hogy a cár felkészületlenül lépett be

¹⁰³ VARGA 2008. 173.

¹⁰⁴ GEBEI 2009. 918.

¹⁰⁵ VARGA 2008. 174.

¹⁰⁶ VARGA 2007. 11.

¹⁰⁷ SUBTELNY 1978. 164.

a háborúba, ezért szükség volt az ukrajnai területek gazdag termőterületeire és a kozákok haderejére.¹⁰⁸ A korábbi szerződések értelmében a Zaporozsjei Hadat csak határaik veszélyeztetése esetén lehetett mozgósítani, de az északi háborúban az állami szolgálatban álló kozákokat a Baltikum térségére vezényelték ki, hogy a svédek ellen harcoljanak, egy olyan nép ellen, akikkel a kozákoknak semmi gondjuk nem volt. Kezdetben a kozák sereget saját parancsnokaik vezették és az orosz uralkodók egyenrangúként kezelték a cári csapatokkal, de az északi háborúban az oroszok a kozák egységeket alárendelt egységekként tekintették, akiket gyakran ágyútöltelékként használtak.¹⁰⁹ A kozák ezredek élére német és orosz tiszteket állítottak.¹¹⁰ A kozákokat közmunkára is ki vezényelték, ahol úgy kezelték őket, mint a jobbágyokat. 1705 óta az ukrajnai lakosságot rendkívüli adókkal sújtották.¹¹¹

Ukrajna gazdag sertésállományával és gabonatermő területeivel az orosz állam hátszágává vált. A háború miatt az oroszoknak szüksége volt a kozákság minden készletére, miközben az ukrajnai lakosság éhezett. Ukrajnában nagyszámú orosz sereg tartózkodott, akik hódítókként viselkedve, erőszakot alkalmaztak a lakosság ellen. A kozák hagyományok megsértése a kozákok számára a legnagyobb bűnnek számított. Mazepa figyelmeztette I. Pétert arra, hogy a kozákság gyakori bevetései egy idő után lázadásokhoz vezetnek majd. Ekkor már a hetman jól tudta, hogy nem tudja a Zaporozsjei Had és a cár érdekeit összeegyeztetni. I. Péter centralizációs politikája és a háború terhei miatt a sztarsina pánikba esett és Mazepától várták a problémák megoldását.¹¹²

„Ahogy mi állandóan imádkoztunk Istenhez Hmelnyickij lelkéért és áldottuk nevét azért, hogy megszabadította Ukrajnát a lengyel rabszolgaságtól, úgy fogjuk mi és gyermekeink mindörökké átkozni lelkedet és csontjaidat, ha (hetmanságod eredményeként) ilyen rabszolgaságba hagysz minket.”¹¹³

1706. és 1707. között az orosz uralkodó és kegyence Alekszandr Mensikov herceg kijelentéseikben arra utaltak, hogy Moszkva az ukrán önkormányzati jog megszüntetésére és a Hetmanátus cári vajdák hatásköre alá történő alávetésére készül.¹¹⁴ Mazepa Mensikovval sem mert szembeszállni, hiszen a cár kegyence azzal hancegett a hetmannak, hogy majd ő lesz a

¹⁰⁸ VARGA 2008. 175.

¹⁰⁹ SUBTELNY 1978. 167.

¹¹⁰ TAIROVA -JAKOVLEVA 2009. 31.

¹¹¹ GEBEI 2009. 912.

¹¹² VARGA 2008. 175-176.

¹¹³ VARGA 2007. 12.

¹¹⁴ VARGA 2007. 13.

Zaporozsjei Had hetmanja és Mazepának csak egy német-római hercegi címmel vigaszthalódhat.¹¹⁵

1707-ben a svédek elindították támadásukat északon. Mivel a svéd király lengyel szövetségeseinek visszatérésének veszélye fenyegette a Hetmanátust, ezért a hetmannak kézenfekvőnek tűnt a svéd szövetség.¹¹⁶ 1705-ben Leszczynszki Szaniszló nagynénje, Anna Dolska hercegnő tárgyalásokat folytatott Mazepával, abban a reményben, hogy az ő személyén keresztül ki tudná békíteni I. Pétert és Leszczynszki Szaniszlót. Dolska megígérte a hetmannak, hogy Csernyigov fejedelmévé teszi, illetve megadja a kozákoknak szabadságjogaikat, ha visszatér a lengyel király hűségére. Ezt a hetman elutasította.¹¹⁷ 1708-ban a svéd uralkodó Ukrajna felé vonult. Az egyik felvetés szerint Mazepa hívta be a svédeket, bár a hetman meglepődött a váratlan fordulaton, ezért a hadszíntér áttevődött a Hetmanátus területére. A másik felvetés szerint, a Hetmanátus pihenőhely volt a svéd sereg számára.¹¹⁸ Az is magyarázatként szolgálhat, hogy a svéd király Mazepán keresztül akarta aktivizálni a Krími Kánságot és az Oszmán Birodalmat egy Oroszország elleni hadjáráthoz.¹¹⁹ Az kétségtelen, hogy XII. Károly nem akart Ukrajna belsejébe behatolni. A kozák vezető azt remélte, hogy XII. Károly a Hetmanátus határa mentén vonul. A tervbe hiba csúszott, mert egy svéd hadoszlop eltévedt Ukrajnában, amelynek feladata a határ menti kozák erődök megerősítése lett volna és ezt kihasználva az oroszok elfoglalták ezeket az erődöket. A cár figyelemmel kísérte Adam Ludwig Leowenhaupt svéd tábornok csapatának mozgását, amely lőszer és élelemkészlettel indult Livóniából XII. Károly seregének megsegítésére. 1708. október 10-én Lesznajánál a svédek vereséget szenvedtek az oroszoktól. Így Károly utánpótlás nélkül maradt, ezért Ukrajna felé vonult seregével.¹²⁰

A titkos svéd-ukrán tárgyalásokra 1708-ban került sor, de az eredeti dokumentumok nem maradtak fenn. Az egyik példányt Piper svéd kancellár égette el XII. Károly parancsára, mert nem akarta, hogy az oroszok felhasználják a kozákok ellen. A dokumentum másik példányát Mazepa égette el közvetlenül halála előtt. Az első ismert forrás, amely ismerteti a svéd-ukrán tárgyalásokat a „*Névtelen beszámoló*”, amely fennmaradt francia és svéd nyelvű változatban is. Az első szerződést 1708-ban kötötték meg Szmorhoniban, amelyben Mazepa arra kötelezte magát, hogy a svédeknek átadja a legfontosabb ukrán erődöket. Ha sikerül

¹¹⁵ GEBEI 2009. 925.

¹¹⁶ VARGA 2008. 177.

¹¹⁷ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 295.

¹¹⁸ VARGA 2008. 177.

¹¹⁹ GEBEI 2010. 190.

¹²⁰ ANYISZIMOV 2004. 243.

Moszkva felé viisszaszorítani I. Pétert, akkor csatlakozik hozzájuk Leszczynszki Szaniszló is. A második szerződés a svédek, kozákok és lengyelek közötti megállapodást tartalmazta.¹²¹

A svéd-ukrán tárgyalásokat megörököltette Filip Orlik¹²² naplója is. A szerző jól ismerte a dokumentum szövegét. Orlik beszámolója szerint a szerződés 6 pontból állt. Az első cikkely arról rendelkezik, hogy a XII. Károly sereget küld Ukrajnába, amelyet svéd tábornokok vezetnek, mely hadsereget a hetman rendelkezésére bocsátja. A 6. pont szerint Ukrajna védelme érdekében át kell adni a hetmannak a kulcsfontosságú erődöket. A szerződésben a Hetmanátus egyenrangú félként jelenik meg, vagyis a szerződés két független állam között jött létre. Orlik szerint a szerződést Budiski Velikiben kötötték. A cikkelyeket figyelembe véve a dokumentum keltezését hamarabbra kell datálni, hiszen ekkora már a Hetmanátus nyugati erődjeit Mazepa és XII. Károly már elfoglalták. Baturin említése azért is érdekes, mert ekkora már Mensikov lerombolta a hetmani rezidenciát.¹²³

Mindkét beszámoló szerint a svédek meg akarták szerezni a kozák erősségeket. Orlik szerint ezek a csapatok akár Szaniszló katonái is lehettek, amely megegyezik a „*Névtelen beszámoló*” azon megjegyzésével, hogy a lengyel uralkodónak a Hetmanátuson keresztül kell Moszkva felé vonulnia. A „*Névtelen beszámoló*” főként másodlagos forrásokon alapul, míg Orlik naplója túlságosan a kozák érdekeket tartotta szem előtt.¹²⁴

A poltavai csata hadműveleti naplójából tudjuk, hogy Golovin és Peter Safirov orosz tábornok XII. Károly iratai között megtalálták Mazepa leveleit, amelyben a hetman a független Ukrajna megteremtését hangoztatta. I. Péter poltavai csata előtti beszédében azt állította, hogy Mazepa el akarta szakítani Ukrajnát Oroszországtól és azt külön fejedelemséggé alakította volna át az ő uralma alatt. Ezek a források cáfolják annak a meg nem nevezett svéd őrnagy állítását, miszerint a hetman Polock és Vityebszk hercege lett volna, illetve a lengyelekhez került volna a csernyigovi, a kijevi és a szmolenszki fejedelemségek. Tehát Mazepa svéd segítséggel egy független fejedelemséget akart létrehozni és nem volt szó a lengyeleknek való alávetésről.¹²⁵

XII. Károly Ukrajnába való betörése választás elé állította hetmant. Hűséges marad I. Péterhez és szembenéz a kozákság megsemmisülésével, vagy hazája fennmaradása érdekében XII Károlyhoz csatlakozik.¹²⁶ Ha a svédek győznek, akkor van esély egy független Ukrajna

¹²¹ VARGA 2008. 178.

¹²² Mazepa titkára.

¹²³ VARGA 2008. 179.

¹²⁴ VARGA 2008. 179-180.

¹²⁵ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 303-304.

¹²⁶ SUBTELNY 1978. 169.

megteremtésére, abban az esetben, ha a svéd sereg vereséget szenvedne, akkor a hetmannak le kellene mondania függetlenségi törekvéseiről.¹²⁷ A kozákság helyzetét tovább rontotta, hogy I. Péter megtagadta tőlük a svéd betörés elleni katonai segítségnyújtást, hogy „*védjék magukat, ahogyan tudják*”.¹²⁸ A cár elutasításának köszönhetően a hetman már nem tekintette kölcsönösen előnyösnek a perejaszlavi elveket, ezért a szerződést nem tekintette kötelező érvényűnek magára nézve. Nem véletlen az, hogy 1708. október 24-én a kozák sztarsina a svéd szövetség mellett döntött.¹²⁹ Mazepa és a sztarsina egy része a cár és a kozákok között kialakult vazallusi viszony lényegét a perejaszlavi egyezményhez vezették vissza. A szerződésben Alekszej Mihajlovics orosz cár garantálta a Zaporozsjei Had kiváltságait és jogait és szükség esetén katonai segítséget is nyújt a kozákoknak.¹³⁰ Amikor Péter értesült Mazepa átállásáról, megdöbben azon, hogy a hetman 21 évnyi orosz cárhoz hű kormányzás után ellene fordult. Ezt követően a cár parancsára a Mensikov vezette orosz sereg 1708. november 2-án lerohanta Baturint, ahol 13-15 ezer kozákot mészároltak le. A cél az volt, hogy minden emléket kitöröljenek a kozákság központjából.¹³¹ A baturini mészárlást követően a kozákok jelentős része félelemből átpártolt az orosz cár oldalára.¹³²

Felmerül a kérdés, hogy Péter miért folyamodott ahhoz, hogy cserben hagyja vazallusát. Egyik okként a Bulavin felkelést kell megemlíteni, amely 1707-1708 között lángra lobbantotta a Don vidékét, éppen akkor, amikor XII. Károly betört Nyugat- Oroszországba és Ukrajnába.¹³³ A felkelés áttért Zaporozsjeire, a Dnyeper és a Volga vidékére is. A felkelők hittek a jó cárbán, illetve a rossz tanácsadók és a péteri reformok ellen harcoltak. A lázadók próbálkoztak Azov bevételével, de sikertelenül. Ezt követően a felkelők vezérét, Kondratyij Bulavint társai megölték.¹³⁴ Mivel a felkelők mellett, északon az oroszok le voltak foglalva a svédekkel, ezért a cár nem tudott csapatokat küldeni Mazepa megsegítésére. Az orosz uralkodó döntésében az is szerepet játszhatott, hogy mivel minden eszközével Ukrajna alávetésén munkálkodott, ezért kellett egy ürügy arra, hogy Ukrajnát beintegrálja Oroszországba. Ennek az a magyarázata, hogy, annak érdekében, hogy Péter korlátlan hatalomra tegyen szert az egyház mellett le kellett számolnia Mazepával is. A cár veszélyforrást látott a hetmanban hatalma és országának biztonsága szempontjából. Ez az oka annak, hogy Ukrajnában a poltavai csatát követően Péter

¹²⁷ VARGA 2008. 180-181.

¹²⁸ FEDINEC - FONT - SZAKÁL - VARGA 2021. 225.

¹²⁹ VARGA 2008. 181.

¹³⁰ VARGA 2008. 183-184.

¹³¹ MAGOCSI 2010. 260.

¹³² SUBTELNY 1978. 170.

¹³³ ALEXANDER 2002. 99.

¹³⁴ NIEDERHAUSER - SZVÁK 2002. 75.

kegyetlenül leszámolt a kozáksággal.¹³⁵ Tehát Péternek meg volt az oka arra, hogy ne segítsen a hetmannak, de Mazepához hasonlóan őt is kötötte a perejaszlavi egyezmény.

A kozák vezető cselekedete a cárt és környezetét, illetve az Oroszországba delegált követeket és utazókat is meglepte. Johann Georg von Kayserling szerint Mazepa népe által épp oly szeretett volt, mint tisztelt. Tehát a porosz követ szerint kétséges, hogy a hetmant személyes érdekek vezérelték volna cselekedetei megvalósításában. Az angol követ, Charles Withworth kifejezte meglepődését amiatt, hogy a kozák vezető hogyan tehette meg a döntő lépést, illetve milyen okok vezettek el ahhoz, hogy lepaktáljon Svédországgal. A württembergi utazó, Johann Wendel Bardili Ukrajnát Kánaánnak írta le. Értetlenségét fejezte ki amiatt, hogy egy ilyen gazdag földrajzi adottságú országban, mint Ukrajnában, hogyan élhet sok szegény. Bardili szerint a hetman korábban is kereste a kapcsolatot a svédekkel, de a döntő lépést akkor tette meg, mikor már a saját helyzete rosszabbodott.¹³⁶ Az isztambuli osztrák követ, Talman 1709-ben arról tudósít, hogy a hetman a szultánnak azt javasolta, hogy erősítsék meg a kozákságot régi jogaikban és kiváltságaikban.¹³⁷

5.1. I Péter és Mazepa propaganda hadjárata

Mielőtt Mazepa átkelt volna a Deszna folyón és csatlakozott volna XII. Károlyhoz, egy beszédet intézett a kozákokhoz, amelyben a hetman azzal vádolta meg a cárt, hogy rabszolgasorba kívánja taszítani a kozákságot. Mazepa Ukrajna függetlensége érdekében célszerűbbnek tekintette a svédekkel való lepaktálást. A hetman szavaiból kiderül, hogy féltette hetmani méltóságát és a Hetmanátus jövőjét is. Elődeihez hasonlóan Mazepa sem fogadta el a lengyel kötelékbe való visszatérést, ugyanakkor az orosz cár melletti kitartást sem támogatta, mivel ezzel veszélybe sodorná a kozákság jogait és kiváltságait. A beszédben a függetlenség megvédéséről beszél, de utal arra is, hogy a végső cél az autonómia megszerzése lenne.¹³⁸

A svédekkel folytatott tárgyalásait titokban kellett tartani, addig hűséget színlelve részt vett I. Péter svéd-ellenes propagandájában. A kozák vezető a kozákok körében olyan kiáltványokat adott ki, amelyek a svédek ellen irányultak. Ezzel tompította a cár éberségét, miközben a svéd támadás veszélyét riogatta. Azt követően, hogy szövetséget kötött a svédekkel, maga mellé akarta állítani a helyi lakosságot és olyan manifesztumokat adott volna ki, amelyek

¹³⁵ Lásd lentebb.

¹³⁶ VARGA 2008. 181-182.

¹³⁷ TAIROVA - JAKOVLEVA 2020. 304.

¹³⁸ VARGA 2008. 184-185.

ellentétesek voltak korábbi svéd-ellenes nyilatkozataival. Az átállást még közvetlen környezetében is titokban tartotta, de amikor XII. Károly Ukrajna felé vonult, a hetmannak gyorsan kellett döntenie. Mazepa kiugrási kísérletéről elmondható hogy, nem volt megtervezve és ennek volt köszönhető, az is, hogy a hetman propagandája sikertelen volt.¹³⁹

Péter értesült a kozák vezető tetteről és úgy tűnt, hogy Mazepa átállása súlyos politikai következményekkel sújtják Oroszországot, de ez a veszély a poltavai csatával elmúlt.¹⁴⁰ A cár 1708. október 28-án kiáltványban felhívta a kozákok figyelmét arra, hogy Ivan Mazepa elárulta uralkodójukat és Leszczyński Szaniszlóval megegyezett a Hetmanátus lengyel-litván kötelékbe való visszatéréséről, illetve az ortodox templomok unitus egyház részére történő átadásáról. Egy november 6-i felhívásában I. Péter a hetmant zsarnoknak állította be és megcáfolta Mazepa azon vádját, hogy ő rabszolgaságba hajtáná a kozákságot.¹⁴¹ 1708-ban a hetman képmását felakasztották Hlukivben, illetve 1708 és 1869 között minden húsvét első vasárnapján a birodalom templomaiban háromszorátkozták ki Mazepa nevét. Az ortodox egyház már a kezdetektől fogva nagy szerepet játszott a cárok és a hetmanok közötti kapcsolat fenntartásában. A közös ortodox hit miatt az 1654. január 8-i Perejaszlavi Radán Bogdan Hmelnyickij javaslatára a kozákok az orosz cár hűségére tértek. Alekszej és Hmelnyickij jobbnak látták, ha úgy hivatkoznak az ortodoxiára, mint a kozákságot és az oroszokat összetartó erőre.¹⁴²

A kozákok a cároktól azt várták, hogy megerősítsék új elit státuszukat. A kezdetektől fogva világossá vált, hogy az oroszok és a kozákok más értékrendet képviseltek. Az orosz cár egy abszolutista uralkodóként állt Oroszország élén, míg a kozákok a nemesi köztársaság utódainak tekintették magukat, ahol az elit jogai sérthetetlenek voltak. A kozák politikai jogok és kiváltságok csorbítását az oroszok a közös hit érdekében tették. Tehát a pravoszlávia az orosz politikai hagyományban az önkény eszköze volt.¹⁴³ Mazepa majdnem minden elődjét árulónak tekintette az orosz kormányzat. Alekszej nem akart ideológiai kérdést csinálni az ügyből, míg Péter, amikor az ukrán ortodox vallás védelmét hangoztatta, fontosnak tartotta megemlíteni a kozák jogokat és kiváltságokat.¹⁴⁴

Mazepa megrágalmazásának eseménye példátlan eseménynek számított Ukrajnában. A cár először ítélte el egy kozák vezetőt vallási alapon. A hetman megrágalmazásának folyamatát

¹³⁹ VARGA 2008. 185.

¹⁴⁰ SUBTELNY 1978. 172.

¹⁴¹ VARGA 2008. 185-186.

¹⁴² SUBTELNY 1978. 173-175.

¹⁴³ SUBTELNY 1978. 175.

¹⁴⁴ VARGA 2007. 16-17.

a köztársaság kori Rómáig lehet visszavezetni ahol, ilyen szankciókat vetettek ki azokra, akik köztörvényes bűnöket követtek el, de sikerült megszökniük. A rómaiak szerint ilyen bűncselekmények nem maradhattak megtorlás nélkül. Ez az eljárás a római joggal együtt megmaradt Nyugat- Európában, ahonnan a római fogalmakkal együtt elterjedt Oroszországban is. Tehát Péternek az volt a célja a hluhivi eseménnyel, hogy bevezesse a kozákságot a politikai és köztörvényes bűncselekmények világába.¹⁴⁵

A cárnak gondot okozott a hazaárulás orosz felfogása és annak hatástalansága a kozákság körében. Az 1649-es Szobornoje Ulozsenije¹⁴⁶ a hazaárulást a cár elleni bűncselekményként definiálja.¹⁴⁷ I. Péter egy olyan államjogi felfogást képviselt, amelyben az állam, mint a nép jólétét biztosító intézmény lett a hűség alapja, így már nem tudott olyan szerződéseket tolerálni, mint a perejaszlavi egyezmény. A cár azt is hangsúlyozta, hogy a kozákok minden joga az ő bőkezűségének köszönhető, amelyet akár vissza is vonhat. Mivel erre a pravoszláv egyház áldását adta, így minden ellenszegülés az egyház elleni bűnnek számított.¹⁴⁸ A kozákok közömbösen fogadták a hetmant ért vádakot, hiszen főurak közötti harcként fogták fel a cárok és a hetmanok közötti ellentéteket. I. Péter az ortodoxiára való hivatkozással a hetmant akarta elítélni, miközben saját magát hozta kellemetlen helyzetbe, hiszen kénytelen volt elismernie a kozák szabadságjogok szentségét. Ez akadályát képezte annak, hogy a cár bevezesse reformjait Ukrajnában. A cár számára egyértelművé vált, hogy más eszközökre van szüksége, hogy biztosítsa hatalmát Ukrajnában. I. Péter volt az első uralkodó, aki alkalmazta az egységes állam értékeit a sztarsinával való kapcsolatát illetően.¹⁴⁹

5.2. Poltavai csata

A svéd egyezség szerint Mazepának orosz-ellenes felkelést kellett volna kirobbantania és a svédek közeledtével fel kellett volna készítenie a lakosságot az átállásra. Az oroszok elleni felkelést a hetman nem tudta kirobbantani, mert 1708-ban Péter 6 ezer kozákot vezényelt ki Litvániába, 7 ezret Lengyelországba, míg egy 3 ezer fős kontingens Szmolenszkben állomásozott. A kozákság értetlenül állt a helyzet előtt, hiszen minden olyan váratlanul történt, hogy a hetmannak a felkészítésre már nem volt ideje. Idő kellett ahhoz, hogy Mazepa manifesztumai és a svéd propaganda megnyugtatták a népet. A kozák vezetők nem sikerült

¹⁴⁵ SUBTELNY 1978. 178-179.

¹⁴⁶ Az 1649-es Törvénykönyv orosz elnevezése.

¹⁴⁷ SUBTELNY 1978. 176.

¹⁴⁸ VARGA 2007. 19.

¹⁴⁹ SUBTELNY 1978. 177-178.

maga mellé állítania az alsóbb néprétegeket, ráadásul a sztarsina egy része is elpártolt tőle. A problémákat fokozta, hogy Péter visszahívta Szibériából Szemjon Palijt, aki a poltavai csatában az oroszok oldalán fog harcolni. Az orosz cár Kocsubej családját amnesztiában részesítette és visszaszolgáltatta elkobzott birtokait, illetve újakkal gyarapította azokat. 1708-ban a svédek bevonultak Ukrajnába, de a zord tél miatt a svéd katonák szenvedtek, annak ellenére, hogy a hideghez hozzá voltak szokva. Habár 1709-ben a svédeknek sikerült győzelmet aratniuk az oroszok felett, mégis terjeszkedésüket megakadályozta az olvadás következtében kialakult áradás.¹⁵⁰

A zaporozsjei kozákok atamánja, Koszta Horgyienko kiábrándult Péter tatár-ellenes politikájából és 1709-ben csatlakozott a svédekhez.¹⁵¹ A Sziccsel való tárgyalás azért is volt fontos a svéd uralkodó számára, mert a Szics területén lehetővé válna a szabad átvonulás és az összeköttetés az Oszmán Birodalommal. Azt követően, hogy a Zaporozsjei Szics csatlakozott az Oroszország elleni koalícióhoz, felmerült Poltava kérdése. Mazepa felhívta a svéd király figyelmét az erőd stratégiai fontosságára, de ezzel tisztában voltak az oroszok is, ezért 1708-ban a cári csapatok elfoglalták Poltavát. A svéd tiszti kar úgy döntött, hogy a döntő ütközetet Poltavánál vívják meg, ahol bevárják a Leszczynszki Szaniszló vezette lengyel sereget, illetve sikeres szövetségekötés esetén a török és a tatár hadakat is. A haditervbe hiba csúszott, ugyanis a svédek a késve érkeztek a hadszíntérre, így az erőd ostroma csak május 1-én indulhatott meg. 1709. május 14-én Péter csapatokat küldött a Szics megbüntetésére, amiért átálltak Mazepa oldalára. Baturin lerohanását követően ez volt a második esemény, amely megpecsételte a Zaporozsjei Szics és a Hetmanátus sorsát.¹⁵²

A svéd táborba az a lesújtó hír érte XII. Károlyt, hogy a II. Ágosttal való harcra hivatkozva Szaniszló nem tudott csapatokat küldeni a svédek megsegítésére, illetve Wisniowiecki, aki korábban Leszczynszki szövetségese volt, átállt II. Ágost oldalára. A problémát az is fokozta, hogy egy éjszakai felderítés során a svéd király lábát egy ellenséges lövedék találta el, így csak hordágyon tudta szemlélni a csatát. A fővezérséget Rehnskiöld tábornok vette át. A döntő ütközetre 1709. július 27-én került sor Poltavánál. Az oroszok táborukat Poltavától északra állították fel a Vorszkla folyó partjánál, amelyet újabb sáncárcokkal egészítettek ki. Ennek köszönhetően XII. Károly haditerve, miszerint hajnalban meglepetésszerű támadást intéznek az oroszok ellen, használhatatlanná vált.¹⁵³ A svéd

¹⁵⁰ VARGA 2008. 189-190.

¹⁵¹ MAGOCSI 2010. 260-262.

¹⁵² VARGA 2008. 190-191.

¹⁵³ FROST 2000. 289.

gyalogság és lovasság éjjel két órakor kezdte meg támadását az orosz állások ellen. A svéd uralkodó a problémát azzal tetézte, hogy elfejtette kiosztani a konkrét feladatokat. XII. Károly alvezérei nem tudták, hogy a sáncvonalak ellen indítsanak támadást, vagy vegyék fel a harcot az orosz főerőkkel?¹⁵⁴ Roos svéd vezérőrnagy 6 zászlóalj élén megpróbálta megsemmisíteni az orosz állásokat, de hirtelen megszakította a támadást és a svéd fősereg megkeresésére indult, de az oroszok bekerítették és megadta magát az oroszoknak. Leowenhaupt tábornok délről megközelítette a tábornok és arra jutott, hogy az erőd nincs jól őrizve és az egyetlen menekülési útvonal északon volt.¹⁵⁵ A sáncrendszert védő orosz dragonyosok kivonták magukat a harcérintkezésből, hogy az ágyúkkal oldaltűzet zúdítsanak a svédekre. Rehnskiöld katonaságát az ágyúk hatótávolságán kívülre vonta vissza. Ezt követően mindkét fél rendezte sorait és készültek a végső támadásra. Az orosz gyalogság két sorban állt fel, amelyet jobbról és balról Bour és Mensikov lovassága fedezett. Ezzel az elrendezéssel a cár lezárta a csatateret, hogy a svéd sereg ne tudjon kitérni a harc elől.¹⁵⁶

A svéd vezérkar elkövette azt a stratégiai hibát, hogy annak a 8 ezer fős kozák kontingensnek, amely a Vorszkla folyónál állomásozott, nem adott lehetőséget az érvényesülésre. XII. Károly azért tartotta távol a csata helyszínétől a kozákokat, mert nem volt meggyőződve a hetman hűségéről. Attól félt, hogy a kozák vezető visszatér a Romanovok hűségére.¹⁵⁷ Az erőviszonyok tekintetében az oroszok voltak túlerőben, akik 56 ezer fős sereggel és 72 ágyúval rendelkeztek a svédek 25 ezer fős seregével és 4 ágyújával szemben.¹⁵⁸ Ezeknek a tényezőknek köszönhetően a svédek elvesztették a csatát. Rehnskiöld és a többi svéd tiszt orosz fogságba került, míg XII. Károlyt Poniatowski lengyel tábornok 500 fős kontingense mentette meg a fogságtól.¹⁵⁹ Habár a svédek a csatát elvesztették, de a teljes svéd sereg nem semmisült meg, hiszen Károly engedélyt adott Leowenhaupt tábornoknak a visszavonulásra, aki seregével akadálytalanul eljutott a Dnyeperig.¹⁶⁰ Az oroszok 1360 katonát vesztek el és 3460-an sebesültek meg. A szövetségesek oldalán az elesettek száma 6000, míg 9000 katona került orosz fogságba.¹⁶¹ A poltavai vereségnek köszönhetően Svédország elvesztette kelet-közép-európai befolyását és ettől kezdve a térséget Oroszország¹⁶² uralta.¹⁶³ A poltavai csatát

¹⁵⁴ GEBEI 2009. 930.

¹⁵⁵ FROST 2000. 289-290.

¹⁵⁶ GEBEI 2009. 930-931.

¹⁵⁷ VARGA 2008. 191.

¹⁵⁸ FEDINEC - FONT - SZAKÁL - VARGA 2021. 227-228.

¹⁵⁹ FODOR 2001. 187.

¹⁶⁰ FEDINEC - FONT - SZAKÁL - VARGA 2021. 228.

¹⁶¹ Uo.

¹⁶² 1721-től Orosz Birodalom.

¹⁶³ MAGOCSI 2010. 262.

követően Leszczyński Szaniszló trónja megingott. II. Ágost azt követően, hogy értesült a győzelemről elhagyta Szászországot és érvénytelennek tekintette az altranstadti egyezményt és lemondását. 1709-ben I. Péter és II. Ágost védelmi szövetséget kötöttek, amelyben 4-5 ezer gyalogos és 12 ezer dragonyos lengyelországi állomásoztatását irányozta elő. Poltavát követően I. Péter megújította a katonai együttműködést Poroszországgal és Dániával is.¹⁶⁴

Mivel az oroszok az ünnepléssel és a halottak temetésével voltak elfoglalva, ezért I. Péter csak másfél nap késéssel küldte a Mensikov és Bour vezette lovasságot a szövetséges sereg martalékai ellen. Ennek köszönhetően a csatából sikeresen megmenekült svéd és kozák sereg átkelt Dnyeperen. Visszavonulásukat Kreutz svéd lovas utóvédje biztosította. 1709. július 30-án az orosz lovasság Perevolocsnáánál utolérte a svédeket, akik megadták magukat az oroszoknak.¹⁶⁵ A kozákok másik része részt vett az 1710-es romhányi csatában a kurucok¹⁶⁶ oldalán.¹⁶⁷ A kozák hetman és a svéd király Ocsakov erődje felé menekültek, ahol az ottani török pasához baráti szálak fűzték a hetmant. 1709. július 6-án elérték a Bug folyót, ahol török hajók várták őket, de a szultán csak egy kisebb kíséretet engedett fel a hetmannal és a svéd királlyal együtt. A hetman által felajánlott 300 ezer tallér jól jött volna a törököknek, de ezt visszautasították. Péter felajánlotta Károlynak a békét, illetve, azt, hogy a Poltavánál fogságba kerülő Piper kancellárt kicseréli Mazepára, de erről a svéd uralkodó hallani sem akart. 1709. szeptember 29-én hosszú betegeskedést követően Benderben meghalt Mazepa.¹⁶⁸ Véleményem szerint ezzel az utolsó olyan hetman szállt sírba, akitől a kozákok a független Ukrajna megteremtését remélték volna.

Mazepát benderi útja során 500 balparti kozák és 4000 zaporozsjei kozák követte, akik hetmanjuknak Filip Orlikot választották meg. Orlik benderi alkotmányában kötelezte magát a hetman előjogainak korlátozására és a kizsákmányolás megszüntetésére. 1711-ben XII. Károly támogatásával szövetséget kötött a törökökkel és a krími tatárokkal. Támadást indított az ukrajnai oroszok ellen, illetve kiáltványokat küldött a francia, svéd, lengyel és török uralkodóknak a független Ukrajna megteremtésének ügye érdekében, de ezek a próbálkozások kudarccal végződtek.¹⁶⁹ Utolsó sikertelen támadását követően 1714-ben Orlik száműzetésbe vonult.¹⁷⁰

¹⁶⁴ HELLER 1996. 274-275.

¹⁶⁵ GEBEI 2009. 932.

¹⁶⁶ A Rákóczi szabadságharcban résztvevő katonák azon csoportja, akik Magyarország felszabadítását szorgalmazták Habsburg uralom alól.

¹⁶⁷ FEDINEC - FONT - SZAKÁL - VARGA 2021. 228-229.

¹⁶⁸ VARGA 2008. 192.

¹⁶⁹ SUBTELNY 2009. 165.

¹⁷⁰ MAGOCSI 2010. 262.

6. Megtorlás

1708-ban a hluhivi Hadsereg Radán a kozákság a Romanovok melletti kitartást választotta és I. Péter kinevezte az új hetmant Ivan Szkoropadszkij személyében.¹⁷¹ A cár azért egyezett bele Szkoropadszkij megválasztásába, mert nem volt agresszív, illetve idős is volt. Az új kozák vezető megválasztását követően a cár egy csapatot küldött A. Izmailov vezetésével a Hetmanátusba, hogy tartóztassák le a hetmant és tisztjeit, ha gyanúsán viselkednének. A hetman nem fejtett ki jelentős ellenállást, annak ellenére, hogy Mazepához hasonlóan ő is elköteleződött a kozák autonómiáért.¹⁷² Az új hetman a perejaszlavi szerződésre hivatkozva kérvényben kérte a cárt a kozák jogok és kiváltságok tiszteletben tartására. Ennek eleget tett Péter, de kijelentette, hogy ezeket az előjogokat az ő kegyéből birtokolják a kozákok.¹⁷³ A kozák hetman rezidenciáját az orosz határhoz közeli Hluhivba helyezték át. A kozák ezredek élére külföldieket helyeztek.¹⁷⁴ 1708-ban Péter 8 kerületre osztotta fel Ukrajnát, amely kerületeknek kötelező volt az orosz hadsereget támogatni pénzzel és élelemmel. Ennek az lett a következménye, hogy Ukrajnában az orosz katonák körében általánossá vált a rekvirálás.¹⁷⁵

1709-ben Péter csapatokat küldött a Zaporozsjei Szics megbüntetésére és felszámolására. A zaporozsjei kozákok egy része asszimilálódott a cári seregbe, míg javarészüket áttelepült Aleskibe, amely 1733-ig volt az új központjuk.¹⁷⁶ Habár Szkoropadszkij érzekelte a kegyetlen péteri ukrán politika hatásait, mégsem mert tenni ez ellen semmit, mert attól félt, hogy Mazepa sorsára fog jutni. 1719-ben Péter rendeletben tiltotta meg a kozákoknak, hogy nyugatra exportálják gabonájukat, így csak az orosz fennhatóság alá tartozó Riga és Arkhangelszk kikötőibe kellett azokat szállítaniuk. Ezekben a kikötőkben az orosz kereskedők kedvező elbánásban részesültek, míg a kozákoknak vámokat kellett fizetniük.¹⁷⁷ 1722-ben a Szenátus átvette a Külügyi Kollégiumtól a Hetmanátus ügyeinek irányítását. 1722-ben Péter létrehozta a Kisoroszországi Kollégiumot, amelynek jogköre kiterjedt a hetmani kormányzat feletti ellenőrzésre. Az intézmény létrehozásával a cárnak hármas célja volt: korlátozni az ukrán önkormányzatot, megakadályozni a hetman és a sztarsina megerősödését, illetve az általános adóztatást kiterjeszteni egyes ukrán néprétegekre.¹⁷⁸ Péter ezen intézkedése már

¹⁷¹ VARGA 2008. 12.

¹⁷² SUBTELNY 2009. 166.

¹⁷³ VARGA 2008. 192-193.

¹⁷⁴ SUBTELNY 2009. 166.

¹⁷⁵ HUGHES 2002. 80.

¹⁷⁶ FEDINEC - FONT - SZAKÁL - VARGA 2008. 230.

¹⁷⁷ SUBTELNY 2009. 166.

¹⁷⁸ VARGA 2008. 193.

Szkoropadszkijnak is sok volt, aki Moszkvába utazott, ahol a cártól engedményeket kért, de erről I. Péter hallani sem akart.¹⁷⁹

Szkoropadszkij utódát Pavlo Polubotokot¹⁸⁰ a cár személyesen nevezte ki a Hadsereg Rada mellőzésével. Ezzel a lépésével megsértette a kozákság egyik privilégiumát a szabad hetman választást, ugyanakkor megsértette a kozák autonómiát is. A kozákság nem volt abban a helyzetben, hogy ezt megakadályozza. Az 1720-as években a krími tatárok betörései ellen védelmi rendszer épült, amely tovább csökkentette a Zaporozsjei Had jelentőségét. A modern hadviseléshez szokott orosz sereggel szemben a könnyűlovas harcmodort alkalmazó kozák hadsereg elavultnak számított, de az orosz kormányzat meg akarta tartani a kozák ezredeket, amely ezredek létszámát 20 ezer főre csökkentette.¹⁸¹

7. Befejezés

Végezetül összegezni szeretném a fentebb taglalt eseményekből levont következtetéseket. Ivan Mazepát Tairova Jakovleva kivételével az orosz kutatók elítélik, míg az ukrán történészek védelmükbe veszik. A magyar és az angol nyelvű historiográfia az utóbbi álláspontot képviseli. A művelt hetman az oroszok támogatásának köszönhetően került hatalomra, aki a gazdaság, oktatás és kultúra területén sikeresen felvirágoztatta a Hetmanátust. Bár ezek a reformok felvilágosodás kori jegyeket hordoztak magukkal, mégis a hetman nem a felvilágosodás elvei szerint kormányozta a Hetmanátust, hiszen nem volt teljesen független hetman, mert a cár vazallusa volt és a Hetmanátus nem rendelkezett az állam létrejöttének egyes feltételeivel. Hetmansága elején a hetmannak szembesülnie kellett népe és belső körének ellenkezésével, de ezeket orosz segítséggel sikeresen letörte.

A svédek 1708-as ukrajnai betörésével a kozák vezetőnek választania kellett az orosz cár és a svéd király között, vagyis a pusztulás és felszabadulás között. Végül a hetman az utóbbi mellett döntött, azt követően, hogy Péter megtagadta tőle a katonai segítséget, amikor a svédek betörték Ukrajnába. Ezzel a cár megszegte a perejaszlavi elveket, így Mazepát nem is lehetne árulónak tekinteni, hanem egy olyan patriótának, aki kezdetektől fogva Ukrajna érdekeit tartotta szem előtt. A hetmani propaganda hadjáratról elmondható, hogy nem volt jól megszervezve, ezzel szemben a cár propagandája egy tudatos, jól megszervezett akció volt, amely során felhasználta az ortodox egyházat is. A poltavai csatával Svédország elvesztette nagyhatalmi

¹⁷⁹ SUBTELNY 2009. 166-167.

¹⁸⁰ A Zaporozsjei Had hetmanja 1722 és 1724 között. Szkoropadszkijjal ellentétben áskálódott az orosz cár ellen egy független Ukrajna megteremtése érdekében. Ennek köszönhetően letartóztatták és életét 1724-ben a Péter-Pál erődben végezte.

¹⁸¹ VARGA 2008. 193-194.

státuszát és helyét Oroszország vette át. Poltavát követően a kozák függetlenségi törekvések kudarcba fulladtak és a független Ukrajna 1991-ig nem is jöhetett létre.

8. Bibliográfia

Felhasznált szakirodalom

- ALEXANDER 2002 = Alexander, John T. : The Petrine Era and After, 1689–1740. *In.: Ed.: Gregory L. Freeze: Russia: a History.* Oxford University Press, Oxford, New York, 2002. 87-113.
- ANYISZIMOV 2004 = Anyiszimov, Jevgenyij I. Péter. *In.: Szerk.: Szvák Gyula: Fekete-fehér.* Pannonica, Budapest, 2004.
- BUSHKOVITCH 2009 = Bushkovitch, Paul: Poltava's Consequences: Local Autonomy in the Russian Empire during the Reign of Peter I. *Harvard Ukrainian Studies.* 31/1-4 (2009) 135-158.
- FEDINEC - FONT - SZAKÁL - VARGA 2021 = Fedinec Csilla - Font Márta - Szakál Imre - Varga Beáta: Ukrajna története: régiók, identitás, államiság. Gondolat, Budapest, 2021.
- FROST 2000 = Frost, Robert I: The Northern Wars: War, State, and Society in Northeastern Europe, 1558-1721. Pearson Education, Harlow, 2000.
- FODOR 2001 = Fodor Imre: Svéd történelem magyar kapcsolatokkal a 18. századig. Nap, Budapest, 2001.
- FONT - KRAUSZ - NIEDERHAUSER - SZVÁK 1997 = Font Márta - Krausz Tamás - Niederhauser Emil - Szvák Gyula: Oroszország története. Maecenas, Budapest, 1997.
- FONT - VARGA 2013 = Font Márta - Varga Beáta: Ukrajna története. JATEPress, Szeged, 2013.
- GEBEI 2010 = Gebei Sándor: A kora-újkori „*vasbirodalom*”. Svédország, 1617-1721. *In.: Szerk.: Háda Béla : Eszmék, forradalmak, háborúk. Tanulmánykötet Vadász Sándor 80. születésnapjára.* ELTE, Budapest, 2010. 175-192.
- GEBEI 2007 = Gebei Sándor: Az erdélyi fejedelmek és a lengyel királyválasztások. Belvedere Meridionale, Szeged, 2007.
- GEBEI 2009 = Gebei Sándor: Június 27 (július 8) - Poltava. *Hadtörténelmi Közlemények.* 122/4 (2009) 903-939.
- GEBEI 2012 = Gebei Sándor: Mazepa kozákhetman. (1639-1709) – „Nemzeti hős vagy áruló”? Politikai megrendelés a történelemtől? *Acta Academia Agriensis Selectio Historiae.* 39 (2012) 65-87.
- HELLER 1996 = Heller, Mihail: Az Orosz Birodalom története. Osiris-2000, Budapest, 1996.
- HUGHES 2002 = Hughes, Lindsey: Peter the Great: A Biography. Yale University Press, New Haven, 2002.

- MAGOCSI 2010 = Magocsi, Paul Robert: A history of Ukraine: the land and its peoples. Toronto, Buffalo, University of Toronto Press, 2010.
- NIEDERHAUSER - SZVÁK 2002 = Niederhauser Emil - Szvák Gyula: A Romanovok. Pannonica, Budapest, 2002.
- SUBTELNY 1978 = Subtelny, Orest: Mazepa, Peter I. and the question of treason. Harvard Ukrainian Studies. 2/2 (1978) 158-183.
- SUBTELNY 1980 = Subtelny, Orest: Russia and the Ukraine: The Difference that Peter I. Made. The Russian Review 39/1 (1980) 1-17.
- SUBTELNY 2009 = Subtelny, Orest: Ukraine: a history. Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press, 2009.
- TAIROVA - JAKOVLEVA 2020 = Tairova - Jakovleva, Tatiana: Mazepa and the Russian Empire. McGill Queen's University Press, Montreal, 2020.
- TAIROVA - JAKOVLEVA 2009 = Tairova - Jakovleva, Tatiana: Peter I.'s Administrative Reforms in the Hetmanate during the Northern War. Harvard Ukrainian Studies. 31/1-4 (2009) 29-35.
- VARGA 2010 = Varga Beáta: Az ukránai kozák szótarsina átalakulása nemességgé (1648- 1835). In.: Szerk.: Ferwagner Péter Ákos - Kalmár Zoltán: *Távolabbi tekintet. Tanulmányok J. Nagy László 65. születésnapjára*. Universitas Szeged, Szeged, 2010. 226-236.
- VARGA 2018 = Varga Beáta: Bogdan Hmelnyickij és Ivan Mazepa megítélésének összehasonlító vizsgálata a 17-18.századtól napjainkig. Hungaro-Ruthenica 8 (2018) 157-172.
- VARGA 2017 = Varga Beáta: Ivan Mazepa történeti megítélése a 18. század elejétől napjainkig. In.: Szerk.: Szabó Tünde - Szili Sándor: *Oroszország népeinek története és kultúrája sorozat 16. Dokumentarizmus vs. fikció. Hagyomány és megújulás a szláv népek történelmében és kultúrájában*. VII. Szláv Történeti és Filológiai Társaság, Szombathely, 2017, 72-94.
- VARGA 2004 = Varga Beáta: Orosz-ukrán konfliktus a perejaszlavi egyezménytől az andruszovói békéig, (1654 – 1667). JATEPress, Szeged, 2004.
- VARGA 2008 = Varga Beáta: Önállóság, autonómia vagy alávetettség? Ukrajna 1648 – 1709 között. JATEPress, Szeged, 2008.
- VARGA 2007 = Varga Beáta: I. Péter ukrán politikája - Ivan Mazepa „árulásának” kérdése. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis. Acta Historica 126 (2007) 9-19.